

7. Михальська С. Вплив сім'ї на формування особистості дитини. Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія «Психологічні науки». 2014. Вип. 121(2). С. 22–28. URL: http://visnyk.chnpu.edu.ua/?wpfb_dl=414.

8. Олійник О. Ділове спілкування: навчальний посібник. Красноармійськ: КП ДонНТУ, 2009. 380 с.

9. Павелків Р., Цигипало О. Дитяча психологія: навч. посібник. К.: Академвидав, 2011. 373 с.

10. Приходько Ю., Юрченко В. Психологічний словник-довідник: навч. посібник. 3-тє вид. К.: Каравела, 2016. 320 с.

11. Смуk О. Вплив спілкування на формування особистості, на розвиток її внутрішнього,

суб'єктивного світу, на розширення і збагачення соціального і психологічного досвіду. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Педагогіка. Соціальна робота». 2012. Вип. 25. С. 183–188. URL: file:///C:/Users/HomePC/Downloads/Nvuuped_2012_25_62.pdf.

12. Шайда Н., Шайда О. Криза міжособистісних стосунків та її вплив на особливості розвитку самооцінки дітей. Проблеми екстремальної і кризової психології: збірник наукових трудов. НУЦЗ України. 2016. С. 325–333. URL: <http://nuczu.edu.ua/sciencearchive/ProblemsOfExtremeAndCrisisPsychology/vol1/33.pdf>.

УДК 159.922

ОСОБЛИВОСТІ ЖИТТЄСТІЙКОСТІ ЯК ФАКТОРА ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПРУЖНОСТІ ОСОБИСТОСТІ ЮНАЦЬКОГО ВІКУ В УМОВАХ ВОЄННОГО КОНФЛІКТУ

Кравчук С.Л., к. психол. н., доцент,
старший науковий співробітник

*Інститут соціальної та політичної психології
Національної академії педагогічних наук України*

У статті представлено теоретико-емпіричний аналіз аспектів проблеми особливостей психологічної пружності та життєстійкості особистості. Емпірично визначено психологічні особливості життєстійкості особистості юнацького віку.

Ключові слова: *особистість, психологічна пружність, життєстійкість, юнацький вік, воєнний конфлікт.*

В статье представлен теоретико-эмпирический анализ аспектов проблемы особенностей психологической упругости и жизнестойкости личности. Эмпирически определены психологические особенности жизнестойкости личности юношеского возраста.

Ключевые слова: *личность, психологическая упругость, жизнестойкость, юношеский возраст, военный конфликт.*

Kravchuk S.L. THE PECULIARITIES OF HARDINESS AS FACTOR OF PSYCHOLOGICAL RESILIENCE OF PERSONALITY IN YOUTHFUL AGE IN THE CONDITIONS OF MILITARY CONFLICT

The theoretic-empiric analyses of aspects of problem of peculiarities of psychological resilience and hardiness of personality is presented in the article. The psychological peculiarities of hardiness of personality in youthful age are defined empirically.

Key words: *personality, psychological resilience, hardiness, youthful age, military conflict.*

Постановка проблеми. Проблема дослідження особливостей зв'язку психологічної пружності та життєстійкості особистості є актуальною та значущою у зв'язку із продовженням війни на сході України та негативними наслідками воєнного конфлікту.

Психологічна пружність дає можливість особистості позитивно адаптуватися до несприятливих наслідків важких життєвих і надзвичайних ситуацій, може захистити від розвитку травматичного стресу та психопатології, зокрема депресивних симптомів. Ключовим є питання: чому деякі люди

здатні протистояти труднощам, негараздам, стресовим умовам чи навіть досягають успіхів, незважаючи на тиск, який вони зазнають у своєму житті?

Особливо актуальним є дослідження психологічної пружності та життєстійкості особистості у зв'язку з воєнним конфліктом на сході України, який призвів до руйнування суспільного порядку, соціальної структури громад, втрати контактів із близькими людьми. Згаданий воєнний конфлікт призвів до стресів, спричинених страхом за власну безпеку та безпеку близьких,

вимушеним переселенням із місця постійного проживання, значних людських втрат внаслідок перебування в зоні воєнних дій, раптової втрати майна, значного погіршення якості життя українців.

У період юнацького віку відбувається становлення моральної самосвідомості та саморегуляції, яка стає більш повною і осмисленою, що дозволяє особистості сформуванню власний світогляд. у цей період змінюється соціальна позиція особистості, що спричиняє зміну значущості навчання, активізується процес самовизначення, формується самоповага, самосвідомість, психологічна готовність до життя й ідентичність.

У зв'язку з негативними наслідками воєнного конфлікту дуже важливою проблемою є дослідження психологічних особливостей життєстійкості особистості юнацького віку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема дослідження психологічної пружності здебільшого представлена в працях закордонних учених. Найбільш вагомий внесок у концептуалізацію поняття психологічної пружності зроблено такими вченими: A. Masten, E. Werner, W. Moss, N. Garnezy, J. Block, M. Rutter, S. Luthar, D. Cicchetti, J. Blender, D. Fletcher, M. Sarkar, M. Tugade, C. Waugh, B. Fredrickson, S. Taylor, D. Hellerstein, R. Pietrzak, M. Goldstein, J. Malley, S. Southwick, M. Davis, L. Luecken, K. Lemery-Chalfant, S. Southwick, G. Bonanno, M. Ungar, M. Rampe, L. Campbell-Sills, K. Reivich, A. Shatte, R. Pietrzak, D. Johnson, M. Goldstein, J. Malley, K. Tusaie, W. Tol, A. Ager, S. Southwick, F. Walsh, Y. Eshel, R. Scoloveno та ін.

Серед російських дослідників, які присвятили свої праці концепту «резилієнс» (resilience), найбільш відомими є Д. Леонтьєв, О. Забеліна, Д. Кузнєцова, В. Мазілов, А. Лактіонова, А. Махнач, О. Рильська, О. Рачкова й ін.

У вітчизняній психологічній літературі (наукових статтях, монографіях, навчально-методичних посібниках тощо), порівняно з концептом «психологічна пружність» частіше трапляється концепт «психологічна резилентність» та концепт «резилієнс». В Україні проблемі психологічної резилентності (пружності) присвятили свої праці такі вчені: Т. Титаренко, Л. Коробка, Н. Гусак, В. Чернобровкіна, В. Чернобровкін, А. Максименко, С. Богданов, О. Бойко, О. Хамініч та ін.

На даний момент у вітчизняній психології відсутній усталений термін, еквівалентний концепту «резилієнс». У вітчизняній літературі із соціальної роботи та психології концепт «резилієнс» (resilience) трактують як

стійкість до травми, життєстійкість, стресостійкість, життєздатність, що призводить до змішування різних концептів.

Водночас з'являються публікації, в яких концепт «резилієнс» (resilience) перекладається українською мовою як «пружність» та «психологічна пружність» [11].

Ми теж дотримуємося погляду, що концепт «резилієнс» (resilience) варто перекладати як «психологічна пружність» [4]. На нашу думку, саме такий переклад є найбільш доцільним.

Проаналізуємо індикатори, які, по-перше, можуть використовуватися для представлення та розуміння даного концепту, по-друге, розглядаються в термінах досліджуваної області (у контексті впливу на людину несприятливих умов), по-третє, відповідають строгості критеріїв, що використовуються.

Слово "resilience" походить від латинського дієслова "resilire" – «стрибати назад». В «Оксфордському словнику англійської мови» слово "resilience" визначається як «здатний витримувати важкі умови чи відновлюватися швидко після них» [22, с. 1498]. В «Англо-російському словнику» професора В. Мюллера слово "resilience" перекладається як: по-перше, пружність, еластичність; по-друге, здатність швидко відновлювати фізичні та душевні сили; по-третє, пружна деформація, ударна в'язкість.

У творі Івана Котляревського «Наталка Полтавка» є гарна пісня: «Віють вітри, віють буйні, аж дерева гнуться <...>». У фізиці вчені б сказали: дерева деформуються: що сильніший вітер, то сильніше гнуться дерева. Коли вітер стихає, деформація зникає – дерева повертаються до свого початкового положення. За надто сильного вітру гілки дерев, а іноді навіть і стовбури можуть зламатися.

Р. Лазарус (R. Lazarus) [15] з метою пояснення значення слова "resilience" наводить приклад еластичності металів із пружним вигином металу та відскоком назад замість руйнування під час напруження.

У фізиці розрізняють пластичні та пружні деформації. Деформації, які зберігаються після припинення дії на тіло зовнішніх сил, є пластичними. Наприклад, глина зберігає форму, надану майстром. Деформації, які цілком зникають після припинення дії на тіло зовнішніх сил, називають пружними. Якщо взяти еспандер до рук та стиснути його – він зігнеться. Після припинення дії рук, еспандер цілком відновить свою форму – деформація зникне.

У фізиці також є концепт «сила пружності». Сила пружності виникає під час деформації тіла і спрямована протилежно на-

прямку зміщення частин цього тіла під час деформації. В. Мосс (W. Moss) [19], прагнучи пояснити, що являє собою пружність (resilience), пропонує образ м'яча, який деформується під час зіткнення із землею та відновлює свою форму, коли відскакує від неї.

Наведені приклади з фізики досить добре розкривають зміст концепту пружності.

Еммі Вернер (E. Werner) [23], провівши дослідження на гавайських дітях, виділила такі несприятливі чинники, за якими дітей можна було б віднести до групи ризику: низький соціально-економічний статус родини, психічні розлади батьків, жорстоке поводження, міська бідність, суспільна жорстокість, хронічні захворювання, катастрофічні події в житті.

Щодо поведінкових проявів Е. Вернер (E. Werner) встановлено, що, перебуваючи в схожих несприятливих умовах, дві третини дітей уже в підлітковому віці демонстрували деструктивну поведінку: хронічне безробіття, токсикоманію, раннє дітнародження. Одна третина дітей не була схильна до такої поведінки. На думку Е. Вернер (E. Werner), ці діти характеризуються здоровою адаптацією.

А. Мастен (A. Masten) [18] виділено 3 види проявів психологічної пружності: 1) люди, що зазнали ризику, адаптувалися краще, ніж можна було очікувати; 2) наявність позитивної адаптації, незважаючи на стресовий досвід; 3) швидке відновлення після психологічної травми. Варто зазначити, що після публікацій результатів досліджень А. Мастен (A. Masten) психологічна пружність стала однією з масштабних науково-дослідницьких тем у закордонній психології.

Професор дитячої психіатрії М. Раттер (M. Rutter) [20] визначив пружність (resilience) як інтерактивний концепт, пов'язаний зі сполукою серйозного досвіду ризикових подій і відносно позитивним психологічним результатом, незважаючи на цей досвід.

Клінічний психолог Норман Гармезі (Norman Garmezy) [14] зробив значний внесок у дослідження психологічної пружності. Великою заслугою Н. Гармезі (N. Garmezy) є заснування Проекту компетентності, керівництво лонгітюдним дослідженням успіхів, досягнень, позитивних результатів у дітей, які зазнали та зазнають певних ризиків у житті. Дослідження Н. Гармезі (N. Garmezy) були теоретико-методологічно засновані в Університеті Міннесоти Сполучених Штатів Америки.

Н. Гармезі (N. Garmezy) говорить про те, що всі діти свого часу зазнають стресу

у своєму житті. Однак резилентні діти не є «героїчними» порівняно з тими дітьми, які зустрічають такі стресові ситуації з відступом, відчаєм, безладдям чи розладами. Н. Гармезі (N. Garmezy) визначає психологічну пружність як «не обов'язково несприйнятливу, непроникну для стресу». Радше, пружність відображує здатність до відновлення та підтримки адаптивної поведінки, яка може виникнути після первісного відступу чи неадекватності у відповідь на ініціювання стресової події.

Що необхідно мати, щоб бути пружним (резилентним)? Н. Гармезі (N. Garmezy) стверджує, щоб бути пружним, необхідно продемонструвати функціональну адекватність як критерій пружної поведінки в стресі. Функціональна адекватність розуміється як підтримання компетентного функціонування, незважаючи на емоційність.

Отже, індикаторами психологічної пружності (resilience), згідно із Н. Гармезі (N. Garmezy), є процвітання, збереження стану благополуччя, незважаючи на труднощі, важкі ситуації; позитивна відповідь на негативні події; компетентне функціонування в стресових умовах.

Г. Бонанно (G. Bonanno) [13], визначаючи поняття "resilience", вказує на компетентність у стресових умовах, здатність до конструктивного відображення складних подій.

Дискусійним є питання про те, чи є психологічна пружність (resilience) вмінням, рисою чи процесом.

Дж.Х. Блок (J.H. Block) [12] розглядає психологічну пружність (resilience) як рису особистості. Дж.Х. Блок (J.H. Block) використовує поняття "ego-resiliency" як індивідуально-психологічну властивість, розвиненість якої захищає людину від руйнівного впливу на неї негараздів життя; містить набір таких характеристик, як винахідливість, спритність, міцність характеру, гнучкість функціонування в різних умовах.

А. Мастен (A. Masten) [18], Дж.С. Сілк (J.S. Silk) [21] та С. Лутхар (S. Luthar) [16] пропонують розглядати психологічну пружність (resilience) як динамічний процес, що являє собою безперервний й активний процес позитивної адаптації людини в умовах негараздів і кризових (або надзвичайних, екстремальних) подій і ситуацій, та який має нерівномірну динаміку виникнення нових сил і ресурсів відновлення в умовах появи нових ризиків.

О. Осадько [8], розглядаючи концепт позитивної адаптації, визначає його через соціальну компетентність, що демонструється поведінково, через успіх та досягнення.

Спільним для багатьох визначень є те, що концепт «психологічна пружність» (“resilience”) описує здатність долати труднощі, позитивно адаптуватися, успішно функціонувати.

Психологічна пружність (від англ. resilience – пружність, еластичність) – це здатність зберігати в критичних ситуаціях стабільний рівень психологічного та фізичного функціонування, виходити з таких ситуацій без стійких порушень, успішно адаптуючися до несприятливих змін.

Концепти «психологічна пружність» (“resilience”) та «життєстійкість» (“hardiness”) не є синонімічними.

Стаття присвячується проблемі дослідження особливостей життєстійкості як чинника психологічної пружності особистості юнацького віку в умовах воєнного конфлікту.

Постановка завдання. На основі зазначеного можна сформулювати завдання дослідження, яке полягає в тому, щоб з'ясувати психологічні особливості життєстійкості особистості юнацького віку в умовах воєнного конфлікту.

Виклад основного матеріалу дослідження. Життєстійкість особистості є одним із предикторів психологічної пружності. Деякі люди важкі ситуації переживають як стресові, інші люди в таких ситуаціях проявляють життєстійкість. Поняття «життєстійкість особистості» є показником її психічного здоров'я.

Вперше термін «життєстійкість» вжито Сьюзен Кобейса (Suzanne C. Kobasa), водночас варто зазначити, що основні дослідження із цієї проблеми належать Сальваторе Мадді (Salvatore Maddi). С. Мадді [17] зазначає, що стресові впливи переробляються людиною саме на основі життєстійкості, і вона є каталізатором поведінки, що дозволяє трансформувати негативний досвід у нові можливості. Саме ця риса є основою відкритого й енергійного протистояння стресовим подіям і кризам. Згідно із С. Мадді, життєстійкість (hardiness) являє собою систему переконань про себе, про світ, про відношення зі світом. Життєстійкість містить три порівняно автономні компоненти: залучення, контроль і прийняття ризику.

Д. Леонтьєв вважає, що життєстійкість – це риса, що характеризується мірою подолання особистістю заданих обставин, мірою подолання особистістю самої себе [5]. На думку Д. Леонтьєва, життєстійкість є основою для життєтворчості, яку можна визначити як діяльність людини зі створення власного життя.

Не менш цікавими є теоретико-емпіричні дослідження із проблеми життєстійко-

сті, в яких даний концепт розглядається як інтегральна характеристика особистості. Так, на думку С. Книжникової, життєстійкість особистості є інтегральною характеристикою особистості, що дозволяє протидіяти негативним впливам середовища, ефективно долати життєві труднощі, трансформуючи їх в ситуації розвитку [3, с. 54]. Згідно із С. Книжниковою, базовими компонентами життєстійкості є такі: оптимальна смислова регуляція, адекватна самооцінка, розвинені вольові якості, високий рівень соціальної компетентності, розвинені комунікативні здібності та вміння.

Ще одним яскравим представником такого розгляду концепту життєстійкості є Т. Наливайко [7]. На думку Т. Наливайко, життєстійкість є найбільш загальною інтегральною характеристикою особистості, що являє собою паттерн смисложиттєвих орієнтацій, самовідношення, стильових характеристик поведінки.

Схожої думки дотримується С. Богомаз [2], зазначаючи, що концепт «життєстійкість» треба розглядати як системну психологічну властивість, що виникає в людини внаслідок особливої сполуки настанов і навичок, що дозволяють їй перетворювати проблемні ситуації на нові можливості. Компонентами життєстійкості, згідно з даним підходом, є оптимізм, задоволеність і самоефективність.

М. Логінова [6] вказує на те, що концепт «життєстійкість» являє собою складне структуроване психічне утворення, яке визначається як система переконань, що розвивається та сприяє розвитку готовності керувати системою підвищеної складності.

Деякими дослідниками концепт «життєстійкість» розглядається як здібність особистості. Так, Л. Александрова [1] зазначає, що життєстійкість є інтегральною здібністю, яка є основою адаптації особистості.

В. Шадриков [10] зазначає, що життєстійкість належить до особливого класу здібностей, які дослідник називає духовними. На думку В. Шадрикова, духовні здібності визначають якісну специфіку поведінки людини, а саме: її доброчесність, дотримання принципів віри, любові, альтруїзму, смислу життя; креативність, оптимізм [10, с. 73]. В. Шадриков вважає, що життєстійкість являє собою єдність природних і моральних начал. Дослідник зауважує, що життєстійкість має основні ознаки духовних особливостей, однак не є тотожною їм.

Деякі дослідники пропонують розглядати концепт «життєстійкість» як ресурс осо-

бистості. Яскравими представниками таких поглядів є О. Рассказова та Р. Стецишин.

О. Рассказова вважає, що життєстійкість являє собою ресурс, спрямований здебільшого на підтримання вітальності і діяльності, та меншою мірою – на підтримання активності свідомості. Компонентом життєстійкості, на думку вченого, є мотиваційна спрямованість. Р. Стецишин під час розгляду концепта «життєстійкість» спирається на концепт особистісно-психічного ресурсу. Р. Стецишин вважає, що життєстійкість – це особистісно-психічний ресурс, що формується в процесі персоні і професіогенезу особистості та дозволяє людині допомагаючої професії протистояти розвитку професійної особистісної дезадаптації.

Життєстійкість проявляється в індивідуальних особливостях і у вчинках особистості. На думку Т. Титаренко [9], життєстійкість «проступає» у таких індивідуальних

особливостях, рисах характеру, як: активність, цілеспрямованість, сміливість, загартованість, витримка тощо. Т. Титаренко зауважує, що особистісна життєстійкість проявляється у вчинках, які свідомо здійснюються на основі вчасно зроблених життєвих виборів. Згідно із Т. Титаренко, слабка, нерішуча, інфантильна людина ніколи не буде здатною до справжніх самостійних вчинків, що якісно змінюють її життя.

У появі розладів суттєвим чинником є не стільки сила впливу травмуючого чинника на психіку людини, скільки її психологічна пружність, тобто здатність подолати цю травму та повернутися до попереднього образу життя.

Ми вважаємо, що концепт «життєстійкість» необхідно розглядати як психологічний феномен, що на змістовно-структурному рівні аналізу є складною інтегральною характеристикою особистості, яка містить декілька психологічних складників: емо-

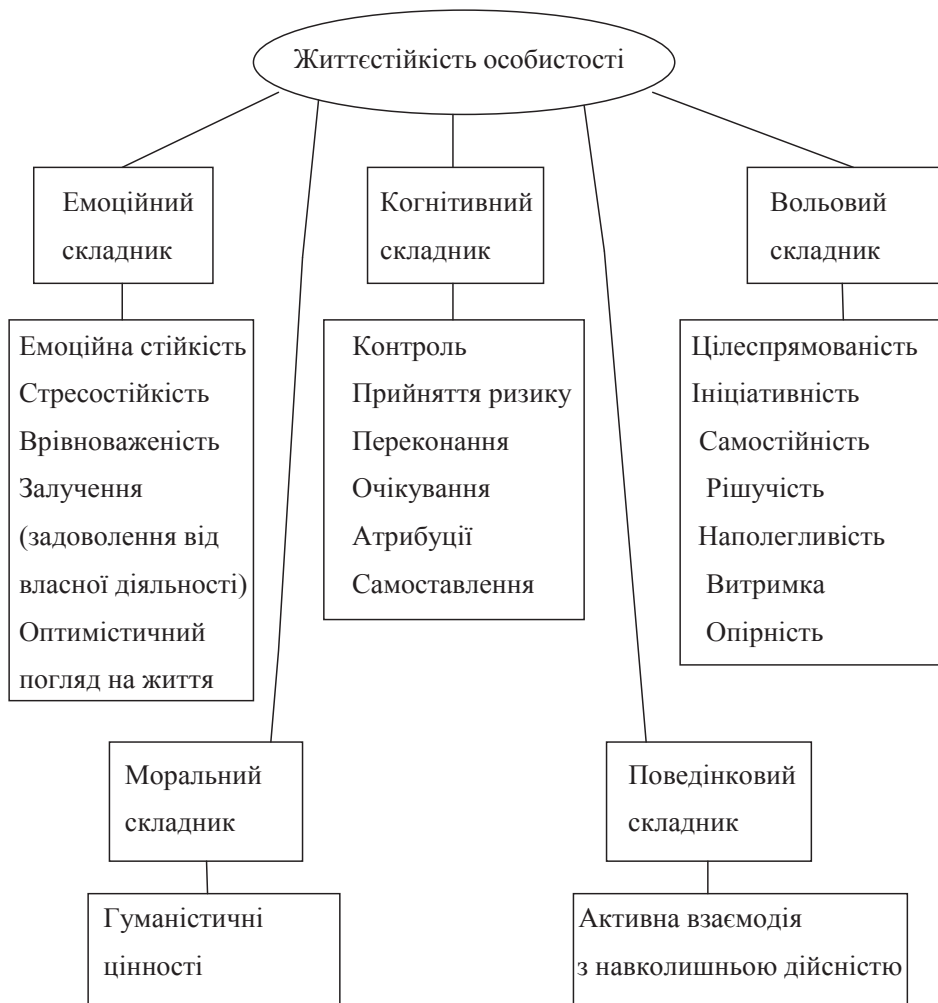

Рис. 1. Модель структури життєстійкості особистості як інтегральної характеристики особистості, складника адаптаційного особистісного ресурсу та як предиктора психологічної резилентності

Таблиця 1

Показники коефіцієнта кореляції Пірсона

Форми емоційного та поведінкового реагування	Показники життєстійкості			
	Залучення	Контроль	Прийняття ризику	Життєстійкість
Злість, гнів	- 0, 455 **	- 0, 318 **	- 0, 416 **	- 0, 467 **
Безсилля	- 0, 440 **	- 0, 386 **	- 0, 300 **	- 0, 454 **
Роздратування	- 0, 356 **	-	- 0, 325 **	- 0, 311 **
Страх	- 0, 327 **	- 0, 283 **	- 0, 508 **	- 0, 420 **
Активна агресія	- 0, 351 **	-	- 0, 311 **	- 0, 281 **
Придушена агресія	0, 152 *	-	0, 465 **	0, 220 **
Асертивна реакція	-	-	- 0, 228 **	-
Втеча, вихід із ситуації	-	-	-	-
Пасивна агресія	-	- 0, 188 **	0, 197 **	-

ційний, когнітивний, моральний, вольовий, поведінковий (див. рис. 1).

На процесуально-динамічному рівні аналізу життєстійкість як психологічний феномен виступає як особистісний стиль.

На функціональному рівні аналізу життєстійкість як психологічний феномен є складником адаптаційного особистісного ресурсу, творчого потенціалу особистості, особистісної зрілості, предиктором психологічної пружності, показником психічного здоров'я, функціональним компонентом життєздатності та чинником життєтворчості.

У нашому дослідженні взяли участь 225 осіб юнацького віку, які є студентами Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Національного університету імені М.П. Драгоманова, Київського національного лінгвістичного університету.

Нами використовувалися такі емпіричні методи дослідження: 1) тест життєстійкості С. Мадді; 2) шкала провокації агресії (APQ – Aggressive Provocation Questionnaire), розроблена для оцінки емоціонального та поведінкового реагування в ситуації провокації агресії (D.B. O'Connor, J. Archer, F.W.C. Wu, 2001 р.).

Проаналізуємо зв'язки життєстійкості з формами емоційного та поведінкового реагування в критичних провокаційних ситуаціях (див. табл. 1).

У студентів юнацького віку виявлено зворотні значущі зв'язки життєстійкості зі злістю, гнівом, безсиллям, страхом, роздратуванням і активною агресією в критичних провокаційних ситуаціях.

У студентів юнацького віку виявлено зворотні значущі зв'язки контролю (як переконаності в тому, що боротьба дозволяє вплинути на результат того, що відбувається) з безсиллям, злістю, гнівом, страхом у критичних провокаційних ситуаціях. Студенти юнацького віку з розвиненим

компонентом контролю, які відчувають, що самі обирають власну діяльність, свій шлях, менш схильні в критичних провокаційних ситуаціях до таких форм емоційного реагування, як безсилля, злість, гнів, страх.

У студентів юнацького віку емпірично встановлено зворотні значущі зв'язки прийняття ризику зі страхом, злістю, гнівом, роздратуванням, безсиллям, активною агресією в критичних провокаційних ситуаціях. Водночас виявлено прямий значущий зв'язок прийняття ризику із придушеною агресією. Отримані результати свідчать про те, що, чим більше в студентів юнацького віку виражено прийняття ризику як переконаності в тому, що позитивний і негативний досвід сприяє їхньому розвитку, тим менш вони схильні в критичних провокаційних ситуаціях до страху, злості, гніву, роздратування, безсилля, активної агресії. Чим вище в студентів юнацького віку вираження прийняття ризику, тим більше вони схильні в критичних провокаційних ситуаціях до придушеної агресії як стримування, придушення злості, гніву.

Висновки із проведеного дослідження. На основі вищезазначеного можна зробити такі висновки.

1. Концепт «резилієнс» (“resilience”) доцільно перекладати як «психологічна пружність». Психологічна пружність – це динамічний процес, спрямований на збереження в критичних ситуаціях стабільного рівня психологічного та фізичного функціонування, здатність виходити з таких ситуацій без стійких порушень, успішно адаптуватися до несприятливих змін.

2. Концепти «психологічна пружність» (“resilience”) та життєстійкість (“hardiness”) не є синонімічними.

3. Концепт «життєстійкість» необхідно розглядати як психологічний феномен, що на змістовно-структурному рівні аналізу є складною інтегральною характеристикою

особистості, яка охоплює декілька психологічних складників: емоційний, когнітивний, моральний, вольовий, поведінковий. На процесуально-динамічному рівні аналізу життестійкість як психологічний феномен виступає як особистісний стиль. На функціональному рівні аналізу життестійкість як психологічний феномен є складником адаптаційного особистісного ресурсу, творчого потенціалу особистості, особистісної зрілості, предиктором психологічної пружності, показником психічного здоров'я, функціональним компонентом життєздатності та чинником життєтворчості.

4. Чим вище виражена життестійкість студентів юнацького віку, тим менше вони схильні в критичних провокаційних ситуаціях до таких форм емоційного реагування, як злість, гнів, безсилля, страх, роздратування та менше схильні до активної агресії як форми поведінкового реагування.

У перспективі ми плануємо продовження дослідження психологічних особливостей життестійкості та психологічної пружності особистості в умовах воєнного конфлікту.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Александрова Л. К концепции жизнестойкости в психологии. Сибирская психология сегодня: сборник научных трудов. 2004. Вып. 2. С. 82–90.
2. Богомаз С. Жизнестойкость человека как личностный ресурс совладания со стрессами и достижения высокого уровня здоровья. Материалы научно-практич. конгрессов Третьего всерос. форума «Здоровье нации». Том 3. Часть 1. Москва, 2007. С. 23–25.
3. Книжникова С. Педагогическая профилактика суицидального поведения на основе формирования жизнестойкости: монография. Краснодар: АСВ-полиграфия, 2009. 327 с.
4. Кравчук С. Особливості поведінкових проявів психологічної пружності особистості як чинника запобігання негативним наслідкам воєнного конфлікту. Ключові питання наукових досліджень у сфері педагогіки та психології у XXI ст.: збірник тез наукових робіт учасників міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 26–27 січня 2018 р.). Львів: ГО «Львівська педагогічна спільнота», 2018. Ч. 1. С. 15–18.
5. Леонтьев Д., Рассказова Е. Тест жизнестойкости. М.: Смысл, 2006. 63 с.
6. Логинова М. Жизнестойкость как внутренний ключевой ресурс личности. Вестник Моск. ун-та МВД России. 2009. № 6. С. 19–22.
7. Наливайко Т. Исследование жизнестойкости и её связей со свойствами личности: дисс. ... канд. психол. наук: 19.00.05. Челябинск, 2006. 175 с.
8. Осадько О. Саногенный потенциал особистості: системно-комунікативний підхід до концептуалізації феномена. Наукові студії із соціальної та політичної психології. 2014. Вип. 34. С. 185–197.
9. Титаренко Т., Ларына Т. Життестійкість особистості: соціальна необхідність та безпека: навч. посібник. К.: Марич, 2009. 76 с.
10. Шадриков В. Введение в психологию: способности человека. М.: Логос, 2002. 160 с.
11. Шклярська О. Психологічна пружність – запорука виживання під час війни. URL: http://www.aratta-ukraine.com/text_ua.php?id=3373.
12. Block J. The role of ego-control and ego-resiliency in the organization of behavior. Minnesota Symposium on Child Psychology / W. Collins, ed. Hillsdale, NJ: Erlbaum, 1980. Vol. 13. P. 39–101.
13. Bonanno G., Galea S., Bucciarelli A., Vlahov D. What predicts psychological resilience after disaster? The role of demographics, resources, and life stress. Journal of Consulting and Clinical Psychology. 2007. Vol. 75. Issue 5. P. 671–682.
14. Garnezy N. Resilience in children's adaptation to negative life events and stressed environments. Pediatric Annals. 1991. Vol. 20. P. 459–460, 463–466.
15. Lazarus R. From psychological stress to emotions: A history of changing outlooks. Annual Review of Psychology. 1993. Vol. 44. P. 1–21.
16. Luthar S., Cicchetti D., Becker B. The construct of resilience: A critical evaluation and guidelines for future work. Child Development. 2000. Vol. 71. P. 543–562.
17. Maddi S., Khoshaba D. Hardiness and Mental Health. Journal of Personality Assessment. 1994. Vol. 63. № 2. P. 265–274.
18. Masten A. Global perspectives on resilience in children and youth. Child Development. 2014. Vol. 85. P. 6–20.
19. Moss W. Bounce Back: How To Be A Resilient Kid. URL: <http://www.rewireme.com/relationships/bounce-back-resilient-kid>.
20. Rutter M. Resilience as a dynamic concept. Development and Psychopathology. 2012. Vol. 24. P. 335–344.
21. Silk J., Vanderbilt-Adriance E., Shaw D.S. et al. Resilience among children and adolescents at risk for depression: Mediation and moderation across social and neurobiological contexts. Dev Psychopathol. 2007. Vol. 19. P. 841–865.
22. Soanes C., Stevenson A. Oxford dictionary of English (2nd edn.). Oxford, UK: Oxford University Press, 2006. P. 1498.
23. Werner E. Vulnerable but invincible: a longitudinal study of resilient children and youth. New York: McGraw-Hill, 1989. 237 p.